Ο Αλέξανδρος Παπαδιαμάντης απέναντι στον Απόστολο Μακράκη (Μάριος Μπέγζος, Αναπλ. Καθηγητής Θεολογικής Σχολής Παν/μίου Αθηνών)

Categories : ΘΕΟΛΟΓΙΑ

Date : 12 Ιουνίου, 2008

Εφέτος (2001) συμπληρώνονται 150 χρόνια από τήν γέννηση τού Αλέξανδρου Παπαδιαμάντη (4.3.1851) καί 90 έτη από τήν κοίμησή του (1911). Οι επέτειοι χρησιμεύουν στήν ανάμνηση όχι μόνο τού παρελθόντος αλλά καί τού μέλλοντος όλων μας, αφού τά ερωτήματα παραμένουν, μολονότι οι απαντήσεις αλλάζουν. Ο Σκιαθίτης διηγηματογράφος ενσαρκώνει μιά στάση ζωής πού συνεχίζει νά είναι επίκαιρη καί ζωτική. Τήν σημασία τής προσφοράς του μπορούμε νά τήν αντιληφθούμε καλύτερα, αν τόν συγκρίνουμε μέ έναν άλλο ρηξικέλευθο χριστιανό διανοούμενο τής εποχής του, τόν Σίφνιο λόγιο Απόστολο Μακράκη (1831-1905), πού αντιπροσωπεύει μιάν εντελώς αλλιώτικη αντίληψη γιά τήν εκκλησία καί τόν νεοελληνισμό. Ανάμεσα στόν Αλέξανδρο Παπαδιαμάντη καί στόν Απόστολο Μακράκη υφίστανται πάρα πολλές διαφορές.

Μιά πρώτη διαφοροποίηση μεταξύ Παπαδιαμάντη καί Μακράκη πού μέ έμφαση επισημαίνεται από τό Σκιαθίτη μας είναι η απόσταση πού χωρίζει τό μακρακισμό από τό φιλοκαλικό κίνημα αναγέννησης τής Ορθοδοξίας στό 18ο-19ο αι. γνωστό μέ τή μειωτική επωνυμία "Κολλυβάδες", πού αναφάνηκε στό Άγιον Όρος μέ ηγήτορα τόν άγιο Νικόδημο τόν Αγιορείτη καί συνίστατο στήν αναβίωση τής ορθόδοξης πατερικής παράδοσης μέ επίκεντρο τή μελέτη τής "Φιλοκαλίας" καί ορατό αναγνωριστικό σημείο τή συχνή συμμετοχή τών πιστών στό μυστήριο τής θείας ευχαριστίας.

Οι αντίπαλοι τής φιλοκαλικής αγιορετικής κίνησης κατασυκοφάντησαν τούς πρωτεργάτες αυτής τής πρωτοβουλίας κάνοντας κατάχρηση τής συνήθειας νά τηρείται πιστά η λατρευτική παράδοση τής Ορθοδοξίας καί νά μή τελούνται μνημόσυνα τήν Κυριακή, ημέρα ανάστασης, παρά μόνο τό Σάββατο, ημέρα μνήμης τών νεκρών καί προσφοράς κολλύβων στό ναό. Έτσι επινοήθηκε τό περιπαικτικό παρωνύμιο "Κολλυβάδες" από τή δήθεν νομιζόμενη τυπολατρική προσκόλληση στά "κόλλυβα", ενώ στήν πραγματικότητα πρόκειτο γιά ρωμαλέο εκκλησιαστικό κίνημα ανακαίνισης μέ βάση τή "Φιλοκαλία" τών νηπτικών πατέρων τής μυστικής θεολογίας τής Ορθοδοξίας. Κατάλοιπα τών καταδιωγμένων "Κολλυβάδων" βρήκαν καταφύγιο στή Σκιάθο, πού κατά μία εύστοχη παρατήρηση τού Τάκη Παπατσώνη1 είναι η σκιά τού Άθωνα (Σκιάθος: Σκιά τού Άθως: Σκι-Άθως).

Έτσι ο Παπαδιαμάντης τρέφεται από τήν ορθόδοξη παράδοση στή φιλοκαλική της εκδοχή μέ τήν οποία κρίνει, συγκρίνει καί κατακρίνει τό μακρακισμό. Απέναντι στόν δυτικό, προτεσταντικό καί ευσεβιστικό Μακράκη2 ορθώνεται ο ανατολικός, ορθόδοξος καί φιλοκαλικός Παπαδιαμάντης. Ιδιαιτέρως αποκαλυπτικός είναι ο κοσμοκαλόγερός μας στή νεκρολογία τού συντοπίτη τού ιερομονάχου πατρός Διονυσίου τόν οποίο διαφοροποιεί από τόν μακρακισμό πού τόν τοποθετεί στόν ησυχασμό τών φιλοκαλικών τής Ορθοδοξίας. Μάλιστα υπογραμμίζει ο άγιός μας γιά τούς Κολλυβάδες ότι "τό σκωπτικόν επίθετον αναξίως εδόθη αυτοίς υπό φθονερών τού μοναστικού βίου απτήνων"3 καί σημειώνει επιπροσθέτως ότι "εκ τών Κολλυβάδων ήσαν εκ τών παλαιών λογίων πατέρων ο Κορίνθου Μακάριος, ο Νοταράς, άγιος τιμώμενος, Αθανάσιος ο Πάριος καί Νικόδημος ο πολυγραφώτατος, ο Κύριλλος, ο Ηλίας, ο Αρσένιος καί άλλοι ενάρετοι πατέρες"4.

Σέ άλλη συνάφεια δηλώνει ρητά ότι ο Μακράκης επιχείρησε νά απομιμηθεί τά "κολλυβάδικα" έθιμα γιά τήν συχνή θεία μετάληψη, αλλά χωρίς καμμιά επιτυχία, διότι πρόκειτο γιά ξηρό τυπολοατρικό, επιδερμικό μιμητισμό: "ο εν λόγω διδάσκαλος "Μακράκης", αυτός μάλλον είχεν ακολουθήσει τινά των παλαιών εθίμων μοναστικής τινός κοινότητος, λίαν αρχαιοπρεπούς, εις την οποίαν ανήκον οι ασκηταί ούτοι. Ούτω συνέπεσαν εν μέρει εις τάς δοξασίας"5. Εξηγεί τήν μακρακική αποτυχία στήν απομίμηση τού φιλοκαλικού ανανεωτικού κινήματος μέ τόν ακόλουθο τρόπο: "Παρά τών Κολλυβάδων τούτων ηθέλησε καί ο κ. Μακράκης νά μιμηθή τινα έθιμα, ως τό τής συχνής μεταλήψεως καί άλλα, καί απέτυχεν, ως εικός. Διότι δέν εδόθη εις κοσμικούς ανθρώπους νά μιμώνται τά έθιμα τών ασκητικών εκείνων ανδρών, τών εν αμέμπτω πολιτεία διαγόντων, ουδ' έξεστιν εις τούς εν τή τύρβη τού κόσμου βιούντας νά παραδώσει τά σεμνά καί υψηλά εκείνα πράγματα"6.

Γιά τόν Σκιαθίτη διηγηματογράφο ο Σίφνιος λόγιος φέρεται σάν προτεστάντης κι όχι ως ορθόδοξος. Παρόλα τά καλά πού τού αναγνωρίζει τόσο στίς προθέσεις όσο καί στό ήθος, ωστόσο μέ τρόπο ανυποχώρητο ο Παπαδιαμάντης μέμφεται τόν Μακράκη γιά προτεσταντισμό7 καί μάλιστα κατ' επανάληψη στά έργα του. Ο κοσμοκαλόγερος τής λογοτεχνίας μας απορρίπτει τόν μακρακισμό μέ τήν οργίλη αποστροφή: "Τί καινοτομίαι, τί ξενισμοί, τί λεσχηνείαι είναι αυτά; Προτεστάνται είμεθα υμείς εδώ;"8.

Στήν επιστολογραφία του μάλιστα ο Παπαδιαμάντης γίνεται σαφέστερος καί δριμύτερος: "Η ουσία τού προτεσταντισμού δέν έγκειται τόσον εν τή μή τιμή τών εικόνων καί τών λειψάνων, όσον εν τή απορρίψει τού κύρους τών Οικουμενικών Συνόδων, τών Πατέρων καί τής παραδόσεως, εν τή απολύτω ελευθερία του ερμηνεύειν έκαστον τάς Γραφάς, όπως αν αυτώ αρέσκη. Τούτο δέ ακριβώς πράττει καί ο κ. Μακράκης, όστις περιέρχεται τάς πόλεις καί τά χωρία ερμηνεύων κατά τήν ιδίαν αυτού φαντασίαν τάς Ιεράς Γραφάς, άνευ κύρους, άνευ αδείας καί εγκρίσεως εκκλησιαστικής"9.

Η απτή καί ορατή διαφοροποίηση τού ορθοδόξου καί τού προτεσταντικού στοιχείου εντοπίζεται στήν οριοθέτηση τού κοινωνικού καί τού ατομικού παράγοντα. Ο προτεσταντισμός είναι ένας θρησκευτικός ατομικισμός, όπου τό άτομο έχει απόλυτη προτεραιότητα, προηγείται ο ιδιώτης πιστός καί όλος ο βίος εξατομικεύεται. Αντιθέτως στήν Ορθοδοξία πρυτανεύουν τό κοινωνικό, τό κοινοτικό καί τό κοινοβιακό στοιχείο. Η εκκλησία κατανοείται ως σώμα Χριστού καί όχι ως σωματειο χριστιανών. Η καταστατική πράξη τής εκκλησίας, η θεία ευχαριστία, λέγεται καί είναι "θεία κοινωνία", γι' αυτό ήδη στήν πρωτοχριστιανική παράδοση διακηρυσσόταν η πεποίθηση: "unus christianus, nullus christianus", δηλαδή "ένας χριστιανός ίσον κανένας χριστιανός".

Τέτοια ακριβώς ορθόδοξη εκκλησιαστική αυτοσυνειδησία αντιτάσσει ο Παπαδιαμάντης στόν Μακράκη, τόν οποίο έχει κατηγορήσει γιά προτεσταντική κακοδοξία, καί οριοθετεί τήν δική του εκκλησιαστική ορθοδοξία μέ τόν ακόλουθο τρόπο: "Εγώ είμαι τέκνον γνήσιον τής Ορθοδόξου Εκκλησίας εκπροσωπουμένης υπό τών επισκόπων της. Εάν δέ τυχόν πολλοί τούτων είναι αμαρτωλοί, αρμοδία νά κρίνη είναι μόνον η Εκκλησία, καί μόνον τό άπειρον έλεος τού Θεού ημείς πρέπει νά επικαλώμεθα. Τό κύρος καί τήν ενότητα τής Εκκλησίας ημείς δέν τά συγχέομεν μέ τάς αμαρτίας τών προσώπων, καθώς οι παρασυνάγωγοι σεις"10.

Γιά τόν Παπαδιαμάντη η εκκλησία είναι Σώμα Χριστού, ενώ γιά τόν Μακράκη αυτό πού προέχει καί μέλλει νά σώσει τόν άνθρωπο καί τήν ανθρωπότητα, τόν χριστιανισμό καί τόν ελληνισμό μαζί, είναι ένα σωματείο χριστιανών, γι' αυτό άλλωστε ο ίδιος διά βίου προέβαινε στήν ίδρυση πολλών καί αλλεπάλληλων σωματείων θρησκευτικού ή πολιτικού προσανατολισμού11.

Μέ αυτόν τόν τρόπο όμως η εκκλησία διαφθείρεται: στό Σώμα Χριστού καταντά σωματείο χριστιανών. Έτσι καταργείται η εκκλησιαστικότητα καί αναφύεται η παραεκκλησιαστικότητα. Η σχέση τής εκκλησίας μέ τήν παραεκκλησιαστική θρησκευτική οργάνωση είναι ευθέως ανάλογη μέ τήν σχέση τού κράτους καί τού παρακράτους, τής παιδείας καί τής παραπαιδείας, τής οικονομίας καί τής παραοικονομίας, τού σώματος καί τού σωματείου, τής ορθοδοξίας καί τής ετεροδοξίας, τού φιλοκαλικού ησυχασμού καί τού προτεσταντικού ευσεβισμού, δηλαδή τής εκκλησιαστικότητας καί τής θρησκευτικότητας.

Η συγκεκριμένη διαφορά εντοπίζεται στήν προτεραιότητα: ποιός προηγείται; ο Χριστός ή ο χριστιανός, η εκκλησία ή τό άτομο; τό σώμα ή τό σωματείο; τό Σώμα τού Χριστού ή τό σωματείο τών χριστιανών; η εκκλησιαστικότητα ή η θρησκευτικότητα; Μέ τήν γλώσσα τού Παπαδιαμάντη λοιπόν: "Ποίος Μητροπολίτης, ποία Σύνοδος, δύναται ποτέ ν'αναγνωρίση τόν κ. Μακράκην ως ορθόδοξον, εάν ούτος δέν προσέλθη απλώς καί καθαρώς, εν ταπεινώσει, άνευ σοφισμάτων καί άνευ υστεροβουλίας, εάν δέν προσπέση εις τήν Εκκλησίαν νά είπη τό ήμαρτον, ν' αποπτύση τό τρισύνθετον

καί πάσαν άλλην κακοδοξίαν, καί νά είπη ότι μετανοεί ειλικρινώς; Ως ίσος πρός ίσην τολμά νά διαπραγματεύεται πρός τήν Εκκλησίαν, ή έτι θρασύτερον, ως θεραπαίνιδα θέλει νά τήν μεταχειρισθή ο αγχίστροφος διαλεκτικός, ο πολύπλαγκτος αγορητής, αξιών, ίνα η Εκκλησία αυτή καί όχι ο Μακράκης ομολογήση ότι έσφαλε νά τόν αποκηρύξη: Οίον εξαίσιον πτώμα! Οίος κρημνός! Εν όμως λησμονεί ο πολύστροφος λογοκόπος, τό ότι οι Άρειοι καί οι Απολλινάριοι καί οι Ωριγένεις ήσαν πολύ αυτού ευφραδέστεροι καί λογιώτεροι καί επιφανέστεροι... Αλλ' εις τήν περίπτωσιν αυτήν άτακτος είναι ο κ. Μακράκης, όστις δέν πείθεται εις τήν Εκκλησίαν"12.

Μέ τέτοια εκκλησιολογική λογική ορθόδοξης αυτοσυνειδησίας ο Σκιαθίτης άγιος τού αιώνα μας γράφει γιά τόνΣίφνιο "Σωκράτη τού 19ου αιώνα" τά εξής: "πάς χριστιανός οφείλει νά πειθαρχή εις τούς ορατούς αντιπροσώπους τής Εκκλησίας, είτε αμαρτωλοί είναι ούτοι είτε άγιοι, καί νά μή πλησιάζη εις τόν Μακράκη. Άλλως, θά ήτον αναρχία καί τίποτε άλλο"13. Σέ άλλη πάλι συνάφεια διαδηλώνει τίς απόψεις του μέ εμφαντικότερο τρόπο: "Τό βήμα τής εκκλησίας δέν είναι, όπως τό βήμα τό δικανικόν, τό βήμα τό πολιτικόν, όπου υπάρχουν ρήτορες καί αντιρρήτορες... Τό εκκλησιαστικό βήμα -ο άμβων- είναι αυστηρόν, αποκλειστικόν, αυθεντικόν. Εις μόνος ομιλεί. Υποτίθεται, ότι λέγει, όχι διδόμενα, αλλά συμπεράσματα, παραδεδεγμένα, αναμφισβήτητα, δόγματα. Δέν επιτρέπονται εκεί αι αυτοσχέδιοι ανοησίαι. Διά τούτο ο είς εκείνος πρέπει νά είναι χρισμένος από τήν εκκλησίαν// οφείλει νά είναι τό στόμα τής εκκλησίας, επειδή συζήτησις δέν επιτρέπεται, ούτε δευτερολογία, ούτε διακοπή. Ανάγκη άρα νά είναι κληρικός"14.

Τό φάντασμα τού Μακράκη καί η σκιά τού Παπαδιαμάντη μέλλουν νά παραμένουν διαρκώς μαζί μας σέ κάθε τίμια αναζήτηση τής αλήθειας τού γένους μας σέ κάθε τύπο καί σέ κάθε καιρό. Η επιλογή υπέρ τού ενός ή τού άλλου αποτελεί προσωπική επιλογή καθενός μας καί συλλογική ευθύνη όλων μας.

---

1. Τ. Παπατσώνης, Άσκηση στόν Άθω, Αθήνα 1963 (1984), 14.

2. Λ. Μπράνγκ, Τό Μέλλον τού Ελληνισμού στόν Ιδεολογικό Κόσμο τού Α. Μακράκη, Αθήνα 1997, 111: "Ο Μακράκης ... αναδεικνύεται τελικά αντι-ησυχαστικός".

3. Α. Παπαδιαμάντης, Άπαντα (επιμ.), Ν.Δ. Τριανταφυλλόπουλος, 5 τόμοι, Αθήνα 1981-1988, τόμ. Ε?, σελ. 330. Πρβλ. τόν σχολιασμό τού Ζ. Λορεντζάτου, Μελέτες, Αθήνα 1994, τόμ. Α', σελ. 235-258.

4. Στό ίδιο.

5. Παπαδιαμάντης, ό.π., Β', 498-499.

6. Παπαδιαμάντης, ό.π., Ε', 330.

7. Εύστοχα κάνει λόγο γιά τόν "ορθόδοξο προτεσταντισμό" τού Μακράκη ο π. Θεόκλητος Διονυσιάτης (στό Μπράνγκ, ό.π., 30 καί 28-30, όπου καταχώριση τής αντιμακρακικής τοποθέτησης τού π. Φιλοθέου Ζερβάκου).

8. Παπαδιαμάντης, ό.π., Δ', 148.

9. Παπαδιαμάντης, ό.π., Ε', 163.

10. Παπαδιαμάντης, ό.π., Ε', 165. Πρβλ. παλαιότερη μελέτη μας: Μ. Μπέγζος, "Αλέξανδρος Παπαδιαμάντης καί Απόστολος Μακράκης: "Αειπλάνητος Διδάχος" ή "Κοσμοκαλόγερος"; Νέα Κοινωνιολογία, τχ. 27 (Άνοιξη 1999), 32-42 πού αφορμήθηκε από προφορική υπόδειξη τού ποιητή Δημήτρη Κοσμόπουλου γιά τήν αντιστικτική σχέση Παπαδιαμάντη-Μακράκη.

11. Πρβλ. Μπράνγκ, ό.π., 313επ., ιδ. 327 όπου διασύνδεση τού μακρακισμού μέ τίς μετέπειτα παραεκκλησιαστικές οργανώσεις ("Αδελφότητες Θεολόγων") στήν ελλαδική εκκλησία μέ πρωτεργάτη τόν αρχιμανδρίτη π. Ευσέβιο Ματθόπουλο (1849-1929), αρχικά οπαδό τού Απ. Μακράκη καί μετά (μετά τήν αποσκίρτησή του από τόν μακρακισμό) ιδρυτή τής "Ζωής" (1907). Πρβλ. Χ. Γιανναράς, Ορθοδοξία καί Δύση στή Νεώτερη Ελλάδα, Αθήνα 1992, 348] επ., 359: "Η πρώτη εξωεκκλησιαστική οργάνωση στήν Ελλάδα ιδρύεται τόν Σεπτέμβριο τού 1976 από τόν Απόστολο Μακράκη". Βλ. τήν διδακτορική διατριβή στό Τμήμα Ποιμαντικής καί Κοινωνικής Θεολογίας τού Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης (μέ επιβλέποντα καθηγητή τόν π. Θεόδωρο Ζήση) τού Εμμ. Καραγεωργούδη, Χριτσιανισμός καί Πολιτική κατά τόν Απόστολο Μακράκη, Θεσσαλονίκη 1992, ιδ. σελ. 107επ., όπου τεκμηριώνεται η "μακρακική" γενεαλόγηση τού κινήματος "Χριστιανική Δημοκρατία" καί τών οργανωσιακών πρωτοβουλιών τού Αυγουστίνου Καντιώτη.

12. Παπαδιαμάντης, ό.π., Ε?, 164.

13. Παπαδιαμάντης, ό.π., Γ?, 576.

14. Παπαδιαμάντης, ό.π., Δ?, 148.

(Πηγή: "Ιερά Μητρόπολις Αττικής")

ΣΧΕΤΙΚΟ ΑΡΘΡΟ: Περί του Αποστόλου Μακράκη